

Bernard Eric Jensen
Hermeneutik og historik. Schleiermacher,
Dilthey og historismens problem.

I år er det 150 år siden Friedrich Schleiermacher (1768-1834) døde, og det er blevet benyttet som anledning til at afholde nærværende symposium. Sidste år var det 150 år siden Wilhelm Dilthey (1833-1911) blev født, og det blev ligeledes markeret gennem afholdelsen af symposier. Dog er det ikke dette sammenfald af mindedage, men deres virkningshistoriske samhörighed, der er begrundelsen for, at Schleiermacher her knyttes nært sammen med Dilthey. For hvis vi i dag foretog en rundspørge blandt danske akademikere om, i hvilken sammenhæng de havde beskæftiget sig med Schleiermacher, ville hovedparten uden tvivl svare: hermeneutikken. I den akademiske offentlighed kendes Schleiermacher i dag først og fremmest som en centralfigur i hermeneutikkens nyere historie og Dilthey bl.a. som den, der fik re-aktualiseret Schleiermachers hermeneutik gennem afhandlingen Die Entstehung der Hermeneutik fra 1900. Danske akademikere kender Schleiermacher og Dilthey, fordi den hermeneutiske tradition er en af de centrale 'skoler' i nutidens videnskabsteoretiske diskussion om human- og samfundsvidenskabernes grundlag og sigte, deres teori og metoder.

Det skal fremhæves, at denne mere almene interesse for hermeneutik er et ganske nyt fænomen i Danmark. Den går ikke meget længere tilbage end til slutningen af 1960'erne. Mit første hovedafsnit vil bestå i at vise dette ved kort at skitsere den virkningshistorie, som Schleiermachers og Diltheys hermeneutik har haft i en dansk sammenhæng. Skulle man klarlægge, hvorfor der fra slutningen af 60'erne opstår en ganske intens beskæftigelse med hermeneutik herhjemme, ville en af de vigtigste faktorer ganske givet være H.-G. Gadamer's Wahrheit und Methode fra 1960. Den voksende interesse for hermeneutik i Danmark synes i vid udstrækning at kunne føres tilbage til den inspiration, der udgik fra Gadamer's filosofiske hovedværk, og fra den heftige debat, som dette værk fremprovokerede i den akademiske offentlighed i Vesten. Men det betød tillige, at den danske recep-

tion af Schleiermachers og Diltheys hermeneutiske analyser i udstrakt grad er blevet formet af den skitse af hermeneutikkens historie, der udgør et integralt led i Wahrheit und Methode. Mit andet hovedafsnit vil derfor være en redegørelse dels for den position, som Gadamer's forfatterskab indtager som en styrende gestalt i nutidens reception af Schleiermachers og Diltheys hermeneutik, og dels for den kritik, der fra forskelligt hold er blevet rettet mod Gadamer's forvaltning af hermeneutikkens nyere historie. Mit tredje og sidste hovedafsnit kan for så vidt ses som en videreførelse af denne Gadamer-kritik. Jeg vil her tage en helt central tankefigur i Gadamer's analyse af hermeneutikkens historie op til kritisk diskussion - en figur, der ikke har tiltrukket sig megen opmærksomhed i den hidtidige debat. Det drejer sig om den formelagtige figur, men hvilken han sammenfatter sin forståelse af forholdet mellem hermeneutik og historik i historismen. Det må indrømmes, at dette er meget at ville behandle i et kort foredrag. Men denne struktur er valgt, fordi den synes bedst egnet til at klarlægge den virkningshistoriske sammenhæng, som vi i dag står i ved receptionen af Schleiermachers og Diltheys hermeneutiske skrifter.

Den virkningshistorie, som Schleiermachers og Diltheys hermeneutik har haft i Danmark, er tilsyneladende let at overskue, da der forud for 1960'erne kun synes at være to oplagte eksempler på en sådan reception (1). Få år efter at Friedrich Lücke havde udgivet Schleiermachers forelæsninger om Hermeneutik und Kritik i 1838, fremkom den første danske reaktion. Teologen H.N. Clausen (1793-1877) offentliggjorde i 1840 sit skrift Det Nye Testaments Hermeneutik - et værk på mere end 500 sider, der året efter tilføjede udkom i tysk oversættelse. Da Clausen selv havde studeret under Schleiermacher i Berlin i 1818-9 og iøvrigt havde hentet afgørende inspiration fra såvel hans personlighed som fra hans teologiske forfatterskab, er der intet overraskende i, at Schleiermachers hermeneutik blev taget

op til diskussion i denne bog (2). Siden 1828 havde Clausen holdt forelæsninger over nytestamentlig exegese og skriftfortolkningens teori ved Københavns Universitet, og hans bog var tænkt som en systematisk indføring i dette problemkompleks. Den var inddelt i tre dele. Først behandlede hermeneutikkens natur og væsen, dernæst blev der givet en oversigt over den nytestamentlige hermeneutiks historie, og sidste del var en redegørelse for tre former for fortolkning: den filologiske, historiske og teologiske. Clausen kendte såvel Lückes udgave af Schleiermachers hermeneutik-forelæsninger som hans to akademi-forelæsninger „Über den Begriff der Hermeneutik“ fra 1829. Men selvom Clausen udsendte den tyske udgave af sin Hermeneutik med dedikationen: "Dem Andenken Friedrich Schleiermachers des Unvergesslichen geweiht", kan bogen som helhed betragtet ikke siges at være afgørende præget af Schleiermachers indsats på dette felt (3).

Af hans enkelte kommentarer fremgår, at han anså Schleiermachers hermeneutik for at være et yderst betydningsfuldt bidrag til fortolkningsteorien, uden dog at betragte den som et skelsættende vendepunkt. Mere interessant er dog den dobbelthed, der kan spores i disse kommentarer. På den ene side var det med direkte henvisning til Schleiermacher, at Clausen redegjorde for fortolkningens opgave og omfang, og senere fremhævedes Schleiermachers hermeneutik som "et fortrinligt Moment til at fremme den videnskabelige Fuldkommengjørelse af den nytestamentlige hermeneutik" (4). På den anden side distancerede han sig også fra Schleiermacher ved flere gange at bemærke, at dennes hermeneutik skulle henføres "mere til Philosophiens end Theologiens Enemærker" (5). Clausen ønskede hermed at understrege, at Schleiermacher ikke havde viet de specifikt bibelske og teologiske dimensioner tilstrækkelig opmærksomhed. Og han argumenterede for dette ved bl.a. at pege på, at den "aandelige Deel" af fortolkningen hos Schleiermacher "er henført til Begrebet af almindelig psykologisk Fortolkning" (6).

Clausens kommentarer er bemærkelsesværdige, fordi Schleiermachers forelæsninger netop var blevet udsendt under tit-

len Hermeneutik und Kritik mit besonderer Beziehung auf das Neue Testament. Ved at henføre Schleiermachers hermeneutik mere til filosofiens end teologiens område har Clausen villet påpege, at hans egen specialhermeneutik ikke kunne siges at være blevet overflødiggjort af Lückes udgave. Men disse bemærkninger må formentlig også forstås i lyset af, at Clausens Hermeneutik var et direkte indlæg i datidens yderst heftige teologiske kontroverser. I 1840 var han i konflikt med såvel Grundtvig og dennes tilhængere som med den mere hegelsk inspirerede teologi, som især H.L. Martensen stod som eksponent for. I forhold til Grundtvig ville han forsvare skriftprincippet og den kritisk-videnskabelige tekstfortolkning, hvorimod han i konfrontationen med Martensen ønskede at forsvare teologiens selvstændighed ved at relativere filosofiens betydning (7).

Intet tyder på, at Clausens værk på afgørende vis stimulerede danske akademikers interesse for Schleiermachers hermeneutiske skrifter eller for hermeneutik i almindelighed. En af de meget få af Clausens samtidige, der beskæftigede sig med såvel hermeneutik som kritik, var den klassiske filolog J.N. Madvig (1804-86), men han fik aldrig taget sig sammen til at offentliggøre sine refleksioner herom. Madvig beskæftigede sig ganske indgående med hermeneutikkens og kritikens teori, idet de udgjorde hovedbestanddele af de forelæsninger over filologiens encyklopædi, som han jævnligt afholdt ved Københavns Universitet. Hans manuskript til disse forelæsninger er ikke bevaret, og deres indhold kendes derfor kun fra nogle bevarede studenterreferater. Madvig har uden tvivl kendt til Schleiermachers indsats på dette felt dels gennem Clausens Hermeneutik og dels gennem August Boeckhs skrifter. Men der er intet i disse referater, der indicerer, at Madvig har studeret Schleiermachers hermeneutiske skrifter eller følt behov for at tage kritisk stilling til dennes teori (8).

En anden af Clausens samtidige, der ligeledes beskæftigede sig med hermeneutik og kritik, var historikeren Caspar Paludan-Müller (1805-82). Det fremgår fx. af titlerne af to af hans tidligste skrifter: analysen af Harald Blåtands lovgivning fra 1832 bar undertitlen En hermeneutisk Undersøgelse, og bogen om Machiavelli fra 1839 havde undertitlen Et Forsøg på den høiere Kritik. Af uddannelse var

Paludan-Müller teolog og havde som sådan haft H.N.Clausen som lærer - et forhold, der muligvis forklarer hans særlige interesse for hermeneutik. Som historiker stod han den tyske historisme meget nær: det gælder såvel hans realhistoriske forskningspraksis som hans metodisk-teoretiske refleksioner. Sidstnævnte blev mest udfoldet i de forelæsninger over Indledning til Universalhistoriens Studium (eller Historiens Propædeutik), som han begyndte af afholde, efter at han i 1872 var blevet professor ved Københavns Universitet. Men lige som i Madvigs tilfælde er der intet i disse forelæsninger, der tyder på, at Paludan-Müller specielt har interesseret sig for Schleiermachers hermeneutik (9).

Interessen for hermeneutik blev ikke mere udbredt blandt danske akademikere, efter at positivismen fra 1870'erne begyndte at præge deres videnskabelige selvforståelse. Der var dog akademikere, der beskæftigede sig en del med Schleiermacher - et eksempel herpå er filosofen Harald Høffding (1843-1931). Han interesserede sig for Schleiermacher som religionsfilosof og som eksponent for romantikkens filosofi, og fremstillingen af Schleiermachers liv og filosofi blev tildelt en relativ central plads i hans værk Den nyere Filosofis Historie (1894-5). Men selv i denne ganske fyldige fremstilling forbigik Høffding helt Schleiermachers indsats på hermeneutikkens område (10). Den manglende interesse for hermeneutik fremtræder nærmest som et tidstypisk træk ved denne periode - et indtryk, der bekræftes ved, at hermeneutik som problemfelt slet ikke blev behandlet i det store samleværk Det nittende Aarhundrede (1918-28), i hvilket nordiske akademikere gjorde status over det 19. årh.s mangfoldige bedrifter (11).

Enkelte danske akademikere kom dog lejlighedsvis ind på hermeneutiske problemstillinger. Det gælder fx. historikerne Johannes Steenstrup (1844-1935) og Kristian Erslev (1852-1930), der begge havde et indgående kendskab til datidens historieteoretiske debat. I den lille, men yderst indflydelsesrige lærebog Historisk Teknik fra 1911 gav Erslev en kort behandling af fortolkningsproblemet og modstillede her den filologiske og den historiske interesse.

Også et andet af Erslevs skrifter fra 1911 bør nævnes i denne sammenhæng, nemlig Historieskrivning. Grundlinier til nogle kapitler af Historiens Theorie, der på flere punkter var inspireret af den nykantianske historieteori (12). I historieteoretisk henseende stod Steenstrup den tyske historisme meget nærmere end Erslev gjorde. Det fremgår fx. af Historieskrivningen. Dens Udvikling gennem Tiderne, dens Væsen og Formaal fra 1915 - et skrift, i hvilket Steenstrup søgte at markere distancen til Erslevs mere positivistiske videnskabsopfattelse. Det sidste kapitel af dette skrift er en redegørelse for, hvorledes historikere skal fortolke kilderne og lære at indleve sig i fortiden (13). Også den klassiske filolog J.L. Heiberg (1854-1928) - en af Madvigs mest betydningsfulde elever - beskæftigede sig lejlighedsvis med emner fra hermeneutikkens problemområde. Et eksempel herpå er det lille skrift Allegorisk Fortolkning fra 1921, der var et konsekvent gennemført opgør med den allegoriske fortolkning i dens mange forskelligartede former (14). Men hverken hos Steenstrup, Erslev eller Heiberg er der tegn på, at de har hentet nævneværdig inspiration fra Schleiermacher og Diltheys hermeneutiske skrifter.

Teologen Fredrik Torm (1870-1953) er tilsyneladende den eneste danske akademiker, der i første halvdel af dette årh. beskæftigede sig mere indgående med Schleiermachers og Diltheys hermeneutiske analyser. I 1928 udgav han lærebogen Nytestamentlig Hermenevtik - et værk, der kom i en tysk udgave i 1930 og i en udvidet dansk udgave i 1938. Som hos Clausen var det Torms mål at fremlægge en elementær og systematisk indføring i skriftfortolkningens teori og praksis. Men i modsætning til Clausen var Torms hele tilgang afgørende præget af både Schleiermachers og Diltheys synspunkter. Torm brugte fx. ordet 'forståelse' som en teknisk term, understregede den principielle lighed mellem mundtlig tale og skriftlig tekst, diskuterede spørgsmålet om 'besserverstehen' og fremhævede såvel forskellen i som vekselvirkningen mellem hermeneutikkens og kritikens opgaver. Torm fremlagde endvidere en erkendelsesteoretisk analyse af forståelsens subjekt og objekt og

behandlede ret indgående spørgsmålet om en forudsætningsløs fortolkning. Også en anden vigtig forskel skal nævnes her. Medens Clausen havde distanceret sig fra filosofien i et forsøg på at hævde teologiens selvstændighed, beklagede Torm meget, at samtidens teologer havde vendt filosofien ryggen, og han betragtede selv sin bog som en tilskyndelse til danske teologer til at begynde at beskæftige sig med moderne filosofi (15). Men lige som det var tilfældet med Clausens værk, synes Torms Hermenevtik ikke at have haft held med at stimulere interessen for hermeneutik.

Så vidt jeg har kunnet finde ud af, skal man helt frem til 1960'erne, før der igen gives eksempler på, at danske akademikere beskæftiger sig med Schlëiermacher og Dilthey som hermeneutikere. Igen var det teologerne, der førte an, men i modsætning til tidligere fik de denne gang held med at stimulere den akademiske offentlighed til at interessere sig for hermeneutik. Der bør formentlig her skelnes mellem to distinkte, men indbyrdes forbundne 'offentligheder' i 60'erne, i hvilke hermeneutiske spørgsmål blev diskuteret. Dels var der en mere snæver teologisk offentlighed, hvor debatten især synes fremprovokeret af Rudolf Bultmanns afmytologiseringsprogram. En central begivenhed i denne sammenhæng var seminaret om hermeneutik ved Århus Universitet i august 1970 (16). Dels var der en bredere, mere diffus humanistisk offentlighed, i hvilken teologerne i hvert fald i begyndelsen også var de toneangivende. Af disse teologer vil jeg kun komme ind på de tre, der efter mit skøn bidrog mest til udbredelsen af kendskabet til hermeneutikken i Danmark. Her må først og fremmest nævnes nu afdøde Jørgen K. Bukdahl (1936-79). Frem for alle andre var det Bukdahl, der gennem sine artikler i tidsskriftet Kritik fik overbevist danske humanister om, at det var umagen værd at studere den hermeneutiske tradition. Jeg tænker her på hans artikler En filosofisk hermeneutik fra 1967 og Hermeneutiske landvindinger I-IV fra 1970-2. Op gennem 70'erne fortsatte han iøvrigt med at påvise hermeneutikkens aktualitet og relevans - fx. i de to vigtigste essays Humanistisk videnskabsteori i en tværfaglig tid fra 1976 og Hermeneutisk rationalitet fra 1977 (17). Den næste

er Peter Kemp, der især i bogen Sprogets dimensioner fra 1972 gav danske læsere en let og brugbar indføring i den hermeneutiske tradition (18). Den sidste af disse teologer er H.C. Wind. I 1977 udgav han bogen Filosofisk hermeneutik der må betegnes som den grundigste fremstilling af hermeneutikkens nyere historie på dansk (19).

Der findes ganske fyldige redegørelser for Schleiermachers og Diltheys hermeneutik i de nævnte skrifter af Bukdahl, Kemp og Wind. Men deres interesse var ikke i første række rettet mod hermeneutikkens historie, men mod hermeneutikkens relevans for debatten om de humanistiske fags videnskabsteori. Hermeneutikkens historie blev taget op i et forsøg på at klarlægge baggrunden for Gadammers filosofiske hovedværk og for den pågående kontrovers mellem Gadamer og Habermas om hermeneutikkens universalitet. Set på denne baggrund er der intet overraskende i, at det i hovedsagen var Gadammers Schleiermacher- og Diltheytolkninger, der blev videreformidlet til danske akademikere. I forhold til deres hovederinde må Bukdahl, Kemp og Wind siges at have haft held med deres forehavende, idet hermeneutikken i løbet af 70erne fik en helt ny placering i den hjemlige akademiske offentlighed - et forhold, der skal søges illustreret gennem et par eksempler. I 1961 udsendte en række danske forskere et samlebind under titlen Vor tids filosofi (20). Den hermeneutiske tænkning blev ikke megen opmærksomhed til del i dette værk, og nøgleord som fx. 'hermeneutik', 'forståelse' og 'fortolkning' indgik slet ikke i dets sagsregister. I 1982-3 udkom et nyt samleværk med samme titel: Vor tids filosofi. Det er kendetegnende for det stedfundne skifte, at første bind af dette værk har Engagement og forståelse som undertitel. Heri findes en meget fyldig behandling af den hermeneutiske tænkning siden Dilthey, og det filosofileksikon, der er værkets fjerde bind, indeholder artikler om de centrale termer fra hermeneutikken (21). Et tilsvarende skifte kan ligeledes spores i andre humanistiske fag. Modstilles fx. H.P. Clausens bog Hvad er historie? fra 1963 med skrifter om historisk metode og teori fra 70erne, vil man atter se, at hermeneutikken er kommet til at spille en meget mere fremtrædende rolle end tidligere (22). Modsat

traditionen blandt danske historikere har de klassiske filologer ikke viet den videnskabsteoretiske analyse af deres fag megen opmærksomhed i de sidste hundrede år. Men det er et tidstypisk træk, at da Karsten Friis Johansen i 1977 ville stimulere til en sådan analyse, så gav han sit foredrag titlen: Reflexioner over hermeneutik og klassisk filologi. I dette foredrag søgte Friis Johansen netop at udstikke nogle retningslinier for en kritisk tilegnelse af Gadammers hermeneutiske filosofi (23).

Det er først og fremmest på grund af den skitse af hermeneutikkens nyere historie i Wahrheit und Methode fra 1960, at Gadamer har øvet en dominerende indflydelse på nutidens reception af Schleiermachers og Diltheys hermeneutik - en skitse, der meget hurtigt helt fortrængte Joachim Wachs tidligere fremstilling i Das Verstehen. Grundzüge einer Geschichte der hermeneutischen Theorie im 19. Jhrh (1926-33). Men siden 1960 har Gadamer yderligere befæstet sin position som forvalter af hermeneutikkens historie fx. ved at være forfatter dels til artiklen om Hermeneutik fra 1974 i Historische Wörterbuch der Philosophie og dels til den historiske indledning til antologien Philosophische Hermeneutik fra 1976 (24). Og det er værd at nævne, at en alternativ fremstilling af hermeneutikkens nyere historie først så dagens lys sidste år, da Herbert Schnädelbach udgav bogen Philosophie in Deutschland 1831-1933 (1983).

Det er ikke muligt i det følgende at yde Gadammers skitser af hermeneutikkens nyere historie fuld retfærdighed, dertil er de for nuancerede og komplekse. Jeg er nødt til at begrænse mig til tre punkter af særlig relevans i nærværende sammenhæng. For det første præsenterer Gadamer selv disse skitser som led i et fagligt opgør, altså som en revisionistisk intervention i hermeneutikkens historisk-skrivning. Skitsen i Wahrheit und Methode er fx. styret af følgende synspunkt: en afstandstagen fra kerneideerne

hos Schleiermacher og Dilthey nødvendiggør samtidig en radikal omskrivning af hermeneutikkens historie. Og Gadamer's analyse er i udpræget grad et eksempel på kritisk historieforskning, da den ikke blot sigter mod at præsentere en fortolkning af de hermeneutiske teorier i det 19. årh., men søger tillige at blottlægge det uholdbare i dattidens hermeneutiske tænkning (25). For det andet gør Gadamer Schleiermacher til et brudpunkt i hermeneutikkens historie. Schleiermacher ses som et afgørende vendepunkt, dels fordi han gjorde metodens enhed (Einheit des Verfahrens) til kernen i sin universelle hermeneutik, og dels fordi han radikalt nedprioriterede betydningen af sagforståelsen (Sachverständnis) i fortolkningen til fordel for at betragte tekster som rene udtryksfænomener (Ausdrucksphänomene) (26). Hos Gadamer lægges endvidere hovedvægten på den psykologiske interpretation hos Schleiermacher med den begrundelse, at det var denne, der blev normdannende for det 19. årh.s hermeneutiske teori. For det tredje skal et par strukturerende nøglebegreber i Gadamer's historiske skitser fremhæves. Det første af disse er 'den historiske skole' eller 'historismen' - et begreb, som Gadamer bruger til at skabe indre sammenhæng i det 19. årh.s hermeneutiske tænkning. Schleiermacher skal ifølge Gadamer ses som historismens banebryder (Wegbereiter), og Dilthey betragtes som historismens egentlige teoretiker, dvs. den, der drog konsekvenserne af Schleiermachers, Rankes og Droysens hermeneutiske analyser. Og hovedmodstanderen i Wahrheit und Methode er netop den tyske historisme. Værket er konciperet som et gennemført opgør med og demaskering af historismens vidensideal, nemlig ideen om den historiske oplysning (27). Også begrebsparret 'traditionel' og 'filosofisk' hermeneutik er strukturerende nøglebegreber i Gadamer's skitser. Distinktionen mellem traditionel og filosofisk hermeneutik bruges til at markere et afgørende brudpunkt i den hermeneutiske teoris nyeste udvikling. Traditionel hermeneutik bruges af Gadamer som betegnelsen for den metodeorienterede rekonstruktionshermeneutik fra Schleier-

macher til Dilthey, og dens egentlige modsætning er den filosofiske hermeneutik, som Heidegger lagde grunden til, og som Gadamer selv har arbejdet på at videreudvikle gennem sit forfatterskab (28).

Selvom Gadamers skitser af hermeneutikkens nyere historie på afgørende vis har formet nutidens reception af Schleiermachers og Diltheys hermeneutik, betyder det ikke, at hans teser har stået aldeles uimodsagte. Der gives adskillige eksempler på en kritik af hans teser i de sidste to årtiers Schleiermacher- og Diltheyforskning - en kritik, som her kun kan opregnes på en yderst stikordsagtig måde. Et opgør med Gadamer løber som en rød tråd gennem Peter Szondis analyser af Schleiermachers hermeneutik. I modsætning til Gadamers opfattelse af Schleiermacher som et vendepunkt i hermeneutikkens historie, fremhæver Szondi, at "mit Schleiermacher beginnt, ideengeschichtlich gesehen, nichts Neues" (29). Hvor Gadamer distancerer sig fra Schleiermachers metodeorienterede rekonstruktionshermeneutik, betragter Szondi det som Schleiermachers store fortjeneste, at han søgte at udarbejde en material hermeneutik, dvs. opstille kriterier og metoderegler for en konkret fortolkningspraksis. Disse forskelle medfører da også, at Szondi ser Schleiermacher "nicht nur [als] der Wegbereiter, sondern zugleich [als] der Überwinder von Historismus und Lebensphilosophie" (30). Den kritik, der er kommet fra Reiner Wiehl, var i sin form meget indirekte, men ikke af den grund mindre central. Hans afhandling om Schleiermachers Hermeneutik indeholder ikke blot en klar modstilling af Diltheys og Gadamers Schleiermachertolkninger; den påviser tillige nødvendigheden af at forstå Schleiermachers hermeneutik i sammenhæng med hans dialektik - et forhold, som Gadamer ikke har taget tilstrækkeligt hensyn til i sine analyser (31). Mere direkte polemisk har Manfred Frank været. I sin indledning til nyudgaven af Schleiermachers forelæsninger over Hermeneutik und Kritik fra 1977 fremhæver han, at "Gadamers Schleiermacherbild [aufweist] Züge der Fiktion" (32). Også Theodor Jørgensen har engageret sig i en polemik med Gadamer.

I hans Das religionsphilosophische Offenbarungsverständnis des späteren Schleiermacher søges det påvist, at Gadamer's tolkning er blevet for ensidig, fordi han ikke har taget det nødvendige hensyn til Schleiermachers æstetik, og han søger på denne baggrund at problematisere den modstilling af 'das Sachverstehen' og 'das Verstehen von Individualität' der ligger til grund for Gadamer's analyse og kritik (33). Jeg vil også nævne Hendrik Birus' seneste bidrag til debatten, hvor der i forhold til Gadamer findes såvel en forskellig historisk indplacering som en radikal anden vurdering af Schleiermacher. Birus betragter således ikke Schleiermachers hermeneutik som et nybrud i hermeneutikens historie, men ser den snarere som "eine Vollendung der Aufklärungshermeneutik". Og hvor Gadamer netop har sigtet mod at overvinde den Schleiermacherske hermeneutik, betragter Birus den som et paradigme for nutiden med den begrundelse, at der her findes den nødvendige "Balance zwischen spekulativer Universalisierung und philologischer Empirie (34).

Blandt dem, der har forsvaret Schleiermacher over for Gadamer, har der ofte været tendens til at gøre Dilthey ansvarlig for mindre heldige sider af det 19.årh.s hermeneutiske tænkning - fx. fremhævelsen af den psykologiske interpretation på bekostning af den grammatiske eller universaliseringen af hermeneutikken på bekostning af udviklingen af en specifik metodelære. En sådan tendens er særlig udtalt hos Szondi og Birus. Enkelte har dog også forsvaret Dilthey over for Gadamer. Det er en hovedtese hos Gadamer, at der findes en "Zwiespalt von Wissenschaft und Lebensphilosophie in Diltheys Analyse des historischen Bewusstseins", og denne splittethed forklares bl.a. ved at pege på en "unaufgelöster Cartesianismus" hos Dilthey (35). Imod denne tese har Manfred Riedel gjort gældende, at Diltheys analyse af 'Erlébnis' skal forstås som et energisk forsøg på at overvinde en række myter i erkendelsesteorien, der netop stammer fra cartesianismen, og han kan derfor betragte Diltheys tænkning som et vigtigt bidrag til "die Wiedergewinnung eines

'natürlichen' Weltbegriffs" (36). Også Frithjof Rodi er kommet med vægtige indvendinger imod Gadamer's tese om splittetheden i Dilthey's tænkning og har i forbindelse hermed tillige kritiseret hans brug af begrebsparret 'traditionel' og 'filosofisk' hermeneutik. Gadamer har også søgt at begrunde denne splittethed ved at pege på en konflikt mellem to uforenelige principper hos Dilthey, nemlig dels 'die Unergründlichkeit des Lebens' og dels 'die Suche nach Sicherheit durch Wissenschaft'. Imod dette har Rodi bl.a. gjort gældende, at Dilthey ikke blot afviste, at princippet om "die Unergründlichkeit des Lebens" kunne bruges til at fritage en for at udarbejde den bedst mulige videnskabelige metodelære, men han søgte tillige at indarbejde dette princip i sine hermeneutiske analyser (37).

Jeg vil nu gå over til at behandle den tankefigur, med hvilken Gadamer sammenfattede sin forståelse af historismen (38). På et centralt sted i Wahrheit und Methode formulerer Gadamer sin tese på følgende måde: Das Grundschema, nach dem die historische Schule die Methodik der Universalgeschichte denkt, ist (...) wirklich kein anderes, als das jedem Text gegenüber Gültige. Es ist das Schema von Ganzem und Teil (...). In klarer methodischer Reflexion finden wir das freilich weder bei Ranke noch bei dem scharfen Methodologen Droysen ausgesprochen, sondern erst bei Dilthey, der die romantische Hermeneutik bewusst aufgreift und zu einer historischen Methodik, ja zu einer Erkenntnistheorie der Geisteswissenschaften ausweitert. (...) Nicht nur die Quellen begegnen als Texte, sondern die geschichtliche Wirklichkeit selbst ist ein zu verstehender Text. Mit dieser Übertragung der Hermeneutik auf die Historik ist Dilthey aber nur der Interpret der historischen Schule. Er formuliert das, was Ranke und Droysen selber im Grunde denken. (39).

Denne overordnede tese indeholder to indbyrdes forbundne elementer: et om forholdet mellem hermeneutik og historik og et andet om det operative historiebegreb i historismen. Gadamer taler ikke kun om, at hermeneutikken overførtes til og dermed kom til at danne grundlag for historikken. Han markerer tillige en kritisk distance ved andetsteds at fremhæve, at hermeneutikken hermed gjorde sig til herre over historikken, ja nærmest repræsenterede et overgreb mod denne (40). Og grunden til denne distancering bliver klar, når opmærksomheden rettes mod det andet element. Idet hermeneutikken blev gjort til kernen i historismens historik, tenderede historikerne til at forstå den historiske proces som om den var en tekst - eller med Gadamers egen formulering: "die Weltgeschichte ist gleichsam das grosse dunkle Buch, (...) dessen Text verstanden werden soll" (41). Sagt på en anden måde: med hermeneutikkens overførelse til historikken fulgte tekstbegrebets overførelse til universalhistorien.

Gadamer har ret i, at det er problematisk at gå ind for en metodisk-teoretisk tilgang, der lægger op til at behandle historien som den var en tekst. Han har ret, når han understreger, at der skelnes mellem tekst og historie og dermed mellem hermeneutikkens og historikkens opgaver. Det er altså ikke dette almene problem, der skal tages op her. Det, der derimod skal diskuteres, er følgende spørgsmål: er det rimeligt at hævde - således som Gadamer gør - at Schleiermacher og Dilthey ikke skelnede mellem hermeneutikkens og historikkens opgaver og dermed tenderede til at opfatte den historiske proces i analogi med en tekst? Det er altså Gadamers tese om Schleiermacher som historismens banebryder (Wegbereiter) og Dilthey som historismens teoretiske bannerfører (Bannerträger), der skal diskuteres i det følgende.

Vender vi os først mod Schleiermacher, må det bemærkes, at Gadamer kun ser ham som den, der banede vejen for historismen, dvs. at historismens fulde konsekvenser endnu ikke var fuldt udfoldet hos Schleiermacher. Eller

med Gadamer's egen formulering: "Schleiermachers Problem ist nicht das der dunklen Geschichte, sondern das des dunklen Du" (42). Især to forhold gør, at Gadamer mener, at Schleiermachers hermeneutik lagde op til historismen. For det første overførte Schleiermacher ideen om den hermeneutiske cirkel fra den grammatiske til den psykologiske interpretation. Konsekvensen var, at enhver tanke (Gedankengebilde) blev betragtet som et moment i en totalsammenhæng, og hermed var del-helhed skemaet gjort grundlæggende for forståelsen af historiske processer. For det andet forstod Schleiermacher tale og tekster som resultatet af fri produktion og som rene udtryksfænomener (Ausdrucksphänomene). Derved blev "die von Sachverständnis geführte Kritik" fortrængt fra den videnskabelige fortolkningslære. Konsekvensen var, at fortolkeren ikke længere skulle forholde sig kritisk-engageret til erkendelsesindholdet og kravet om sandhed (Wahrheitsanspruch) i overleveringen, men blot skulle forholde sig anskuende til denne. Dermed kom historien til at blive betragtet som "ein Schauspiel freier Schöpfung" - et skuespil, som historikeren skulle nyde såvel som fortolke (43).

Den hovedindvending mod Gadamer's 'Schleiermacherbild', der skal fremføres her, er for så vidt ganske enkel. Den er, at han i sine analyser alene fokuserer på hermeneutikken uden hensyntagen til, at hermeneutik og kritik hører nøje sammen hos Schleiermacher, fordi - som denne fremhævede - "die Ausübung einer jeden die andere voraussetzt" (44). Sammenhængen mellem hermeneutik og kritik fremgår såvel af Schleiermachers universitets- som af hans akademiforelæsninger. Og det var bl.a., fordi hermeneutik og kritik skal ses som led i en helhedskonception, at Manfred Frank har anset det for vigtigt at genudgive Schleiermachers forelæsninger i den af Lücke redigerede udgave. Hertil kan føjes, at en isolering af Schleiermachers analyser af hermeneutikken fra hans behandling af kritikken især bliver problematiske, når den styrende problemstilling er forholdet mellem hermeneutik og historik, således som det er tilfældet hos Gadamer.

De etablerede distinktioner mellem den filologiske, doktrinale og historiske kritik dannede udgangspunkt for

Schleiermachers analyse af kritikkers opgaver. Helt generelt kan man sige, at hans interesse især var rettet mod at finde ud af, hvorledes disse kritikformer forholdt sig til hinanden, og dette blev gjort i et forsøg på at afklare, om det var muligt at indordne disse forskellige former under hinanden. I nærværende sammenhæng er det hans forståelse af den doktrinale og den historiske kritik, der må tages op. Schleiermacher definerede den doktrinale kritik som "die Würdigung eines Werkes in bezug auf seinen Gattungsbegriff" (46) og som "Werke von Männern in Beziehung allein auf ihren Wert richtig zu schätzen" (46). Det skal her bemærkes, at termen 'Werke' hos Schleiermacher henviste ikke kun til værker i almindelig forstand (fx. kunstneriske eller videnskabelige), men til alle former for menneskelig produktion. Heraf drog han den konsekvens, at menneskelige handlinger - i såvel fortid som nutid - kunne underkastes en doktrinal kritik, og han påpegede, at i dette tilfælde var den doktrinale kritik identisk med den etiske. Opgaven for den doktrinale kritik er således at værdsætte såvel værker som handlinger. Den gør dette ved at bestemme et værks eller en handlinges værdi eller grad af fuldkommenhed (47). Gadamer's tese om, at med Schleiermacher blev "die von Sachverständnis geführte Kritik" fortrængt fra fortolkningslæren, må vurderes i lyset heraf. Han kan muligvis siges at have ret for så vidt som, at der alene fokuseres på Schleiermachers hermeneutiske skrifter. Men hans tese er uholdbar, hvis der tages hensyn til helhedskonceptionen hos Schleiermacher, hvor betydningen af det kritisk-vurderende moment i forhold til traditionen netop blev fremhævet i redegørelsen for den doktrinale kritik.

Skal der dernæst tages stilling til Gadamer's mere generelle tese om forholdet mellem hermeneutik og historik, må opmærksomheden rettes mod Schleiermachers forståelse af den historiske kritik. Han definerede denne som "die Kunst (...) aus Erzählungen und Nachrichten die Tatsachen auszumitteln" (48). Han understregede desuden, at der altid ville være behov for den historiske kritik, "wo Vergangenheit und Gegenwart einander gegenübertreten" (49). Hans nærmere behandling af den historiske kritik

tog som udgangspunkt den konstatering, at der altid ville være en forskel (Differenz) mellem fortælling og kendsgerning, fordi iagttagelse og beskrivelse forholdt sig til hinanden som irrationelle størrelser. I denne sammenhæng kom Schleiermacher ind på forholdet mellem hermeneutik og historisk kritik, og gjorde sig her til talsmand for følgende synspunkt:

(...) wenn wir die Regeln der Hermeneutik auf geschichtliche Werke besonders anwenden, so geht die Ermittlung der Tatsache über das hermeneutische Gebiet hinaus. Nur die Ermittlung der Wahrnehmung, woraus die Erzählung hervorgegangen ist, ist hermeneutische Aufgabe. Zu wissen, wie das gewesen ist, was der Erzähler wahrgenommen hat, ist allerdings Ausmittlung der Tatsache im Gemüt des Erzählers, aber es beruht das nicht mehr auf seiner Rede, sondern auf anderweitigen Kenntnissen von ihm, kurz es geht in die angrenzende historische Kritik über. (50)

For mig at se viser dette ikke blot, at Schleiermacher skelnede mellem fortælling og historie. Det viser tillige, at Schleiermacher i hvert fald i princippet arbejdede med en skelnen mellem hermeneutik og historik. Men han var på det rene med, at han kun havde udarbejdet denne skelnen i embryonisk form. Samtidig gjorde han dog opmærksom på, at det kunne ikke være anderledes, fordi den historiske kritik endnu var i sin vorden. (51). Og det skal nævnes her, at Schleiermachers opdeling af metodelæren i hermeneutik og kritik fik betydning for udviklingen af den hermeneutiske tænkning i det 19. årh., idet den blev fastholdt og videreudviklet af hans elev August Boeckh (52). Det er, fordi hermeneutikken behandles isoleret fra kritikken, at Gadamer har oversat Schleiermachers oplæg til en skelnen mellem hermeneutik og historik.

Heller ikke Gadamers tese om, at Schleiermacher forstod historien som "ein Schauspiel freier Schöpfung", er for mig at se særlig rimelig. Der gives eksempler på, at Schleiermacher direkte brugte en tekst som en analogi for forståelsen af historiske processer, men de skal

formentlig ikke tages videre bogstaveligt (53). Ledetråden hos Schleiermacher synes snarere at være en opfattelse af historiske processer som genereret af en dialektik mellem det individuelle og det samfundsmæssige, mellem frihed og betingethed. En sådan opfattelse af historien lå fx. til grund for hans redegørelse for forskellen mellem den tekniske og den psykologiske interpretation, hvor det fremhæves, at forfattere må betragtes som frie og behersket på samme tid (54). Den lå også til grund for hans redegørelse for, hvorledes litteraturhistorien skulle udforskes, i den første af hans akademiforelæsninger Über der Begriff der Hermeneutik (55). For mig at se forstod Schleiermacher ikke historien som "ein Schauspiel freier Schöpfung", men som produktet af det dialektiske grundforhold, at mennesker på samme tid er skabere af og ofre for deres historiske livsverden. Og hans bestræbelser her synes styret af et ønske om at vise såvel den sociale kompleksitet som den historiske foranderlighed i forholdet mellem frihed og betingethed i historien (56).

Vender vi os dernæst til Dilthey, så opfattes han af Gadamer som historismens egentlige teoretiker, dvs. den der for alvor gjorde hermeneutikken til grundlaget for historikken. I Wahrheit und Methode begrundes denne tese med især to argumenter. Det første er, at Dilthey fandt hermeneutikken velegnet til udarbejdelsen af "eine Grundlegung der Geisteswissenschaften", fordi den kunne bruges til at gøre disse videnskaber jævnbrydige med naturvidenskaberne i metodisk henseende (57). Det andet argument er, at Dilthey samtidig gennemførte en universel udvidelse af hermeneutikken ved at overføre ideen om den hermeneutiske cirkel til analysen af først "der Strukturzusammenhang des Lebens" og derefter til universalhistorien. Hermed havde Dilthey ifølge Gadamer gjort "eine Psychologie des Verstehens" til grundlaget for historikken (58). Dette betød tillige, at Dilthey dels gjorde sig til talsmand for ideen om "die Souveränität eines allseitigen und unendlichen Verstehens" (59) og dels opfattede "die geschichtliche Welt wie einen zu entziffernden Text" (60). Og Gadamer begrundet sin opfattelse af Dilthey bl.a. ved flere

gange at citere følgende sætning fra et af hans alderdoms-manuskripter: "Wie die Buchstaben eines Wortes haben Leben und Geschichte einen Sinn" (61).

Lige som i Schleiermachers tilfælde, må der her spørges: hvor bogstaveligt skal et udsagn som dette tolkes? Kan det bruges som bevis for, at Dilthey opfattede universalhistorien som en tekst, der skulle fortolkes? Dilthey ville formentlig selv have afvist en sådan udlægning af hans standpunkt, eftersom han i Einleitung in die Geisteswissenschaften fra 1883 direkte havde gjort op med denne tankefigur i forbindelse med analysen af middelalderens historiemetafysik. Denne tankefigur blev afvist, fordi den gik ud fra, at der fandtes en plan i historien på samme måde som i en digters værk (62). Det var da også et ganske andet syn på historien, som Dilthey gjorde sig til talsmand for i Einleitung. Her blev der argumenteret for en mere kompleks og dialektisk opfattelse, idet den historiske proces blev forstået som resultatet af såvel målrettede handlinger som utilsigtede konsekvenser. Og Dilthey anså det for vigtigt at fremhæve netop den dimension af historien, der gik bag om ryggen og imod viljen af de historiske aktører. Det fremgår bl.a. af det billede, med hvilket han beskrev menneskers stilling i den historiske proces.

Der blinde Faust in der letzten täuschenden Arbeit seines Lebens ist das Symbol aller Helden der Geschichte, so gut als Faust, der mit Auge und Hand des Herrschers Natur und Gesellschaft gestaltet. (63).

Selvom jeg således ikke finder Gadammers tese om Diltheys historieopfattelse videre overbevisende, så er det en af fortjenester at have fremhævet, at Diltheys refleksioner over universalhistorien er yderst relevante for forståelsen af hans projekt om "eine Kritik der historischen Vernunft". Betydningen af dette tema fremgår bl.a. af Diltheys indgående analyse og kritik af eksisterende 'modeller' for behandlingen af universalhistorien i både Einleitung in die Geisteswissenschaften (1883) og Aufbau der geschichtlichen Welt in den Geisteswissenschaften (1910).

Der var to gennemgående temaer i Diltheys refleksioner over universalhistorien. For det første blev universalhistorien normalt forstået som en forklarende form for historieforskning (64). Dilthey udelukkede muligheden af at nå frem til en udtømmende forklaring af historiske processer, men troede samtidig, at de lange linier i historien og herunder den historiske udvikling kunne forklares. Dette forsøg på at udarbejde et program for en forklarende historievidenskab var et af de punkter, hvor han klart distancerede sig fra den historistiske tradition (65). For det andet var studiet af universalhistorien knyttet sammen med analysen af spørgsmålet om historiens mening og muligheden af at uddrage vejledende værdier og normer for menneskelig handlen (66). Dilthey søgte derfor også at etablere en direkte sammenhæng mellem universalhistorie og pædagogik (67). Og hans forsøg på at udlede handlingsnormer fra studiet af historien var et andet af de punkter, hvor han markerede en distance til historismen (68). Gennem hans mange forsøg på at behandle disse problemkomplekser blev ideen om historiens enhed fastholdt. Hans alderdomsskrifter viser dog, at han fandt det mere og mere vanskeligt teoretisk at begrunde denne tro på en transindivuel sammenhæng i historien (69).

Skal Diltheys opfattelse af forholdet mellem hermeneutik og historik dernæst belyses, må der ses på hans ideer om, hvorledes den historiske sammenhæng kunne erkendes. Helt generelt må det fremhæves her, at hermeneutikken først blev relevant for Dilthey i denne sammenhæng efter ca. år 1900. Forud for dette tidspunkt arbejdede han med en distinktion mellem historieskrivning og historievidenskab. For ham var historieskrivning resultatet af en intuitiv-beskrivende form for historieforskning, hvorimod han så det som historievidenskabens opgave at nå frem til en erkendelse og forklaring af historiske sammenhænge og processer. Medens hermeneutikken blev anset for central for historieskrivningens metodelære, spillede den ingen betydningsfuld rolle i hans behandling af historievidenskabens metode- og teoriproblemer (70). For Dilthey var det afgørende at påvise, at historiske sammenhænge og dermed universalhistorien kun kunne erkendes og forklares på videnskabelig vis, hvis de systematiske 'Geisteswissenschaften' konsekvent

blev inddraget i historieforskningen. Denne tese udgjorde ikke blot hjørnестenen i det program for en forklarende historievidenskab, som blev fremlagt i Einleitung (1883), den blev for så vidt fastholdt gennem resten af hans forfatterskab. Også ideen om en analytisk og teoriformidlet historieforskning repræsenterede en klar distancering i forhold til den historistisketradition.

Når hermeneutikken fik en relativ større betydning i Diltheys alderdomsskrifter, skyldes det især to indsigter, der afgørende modificerede hans oprindelige standpunkt. I sine tidlige forelæsninger over logik havde han behandlet den hermeneutiske metode på linie med den deduktive og induktive metode, men under overskriften: "Die Intuition". Hermeneutikken blev underordnet begrebet 'intuition', fordi Dilthey anså den for at være en kunstnerisk-anskuende form for erkendelse (71). Dette standpunkt blev imidlertid efterhånden modificeret, idet han mere og mere blev opmærksom på sagforståelsens rolle i fortolkningen. I 1878 blev denne indsigt formuleret på følgende måde:

Alles Verstehen ist begrenzt. (...) Gründliche Kenntnis eines Zweiges von Tatsachen und ausgebildete Übung in seiner Auffassung bilden die Bedingung für das wirkliche Verstehen seiner Geschichte. Was blosser Technik der Behandlung von Quellen, seien es Schriftsteller oder Archive, herausklaubt, wirft der divinatorische Blick des von der Sache Erfüllten in sein Nichts zurück. (72).

Indsigten i sagforståelsens afgørende rolle i selve fortolkningen implicerede en opblødning af modsætningen mellem erkendelsen af det historisk-individuelle og erkendelsen af de almene og rekurrente processer i historien. Dilthey drog de fulde konsekvenser af denne indsigt i Aufbau der geschichtlichen Welt in den Geisteswissenschaften (1910), der netop byggede på princippet om "die gegenseitige Abhängigkeit des allgemeinen und singularen Wissens" (73). Men endnu et forhold måtte afklares, førend hermeneutikken kunne integreres i Diltheys teori om historievidenskabens mål og metoder. Det drejede sig om forholdet mellem

'forståelse' (Verstehen) og 'forklaring' (Erklären).

I sine tidlige videnskabsteoretiske analyser havde Dilthey holdt disse klart adskilte, idet det kun var historievidenskabens opgave at forklare historiske forløb. I årenes løb blev der gjort forsøg på at analysere forholdet mellem 'forståelse' og 'forklaring' (74), men først omkring år 1900 kan han siges at have afklaret sit standpunkt. Den afgørende indsigt blev formuleret på følgende måde:

Die hermeneutischen Methoden haben schliesslich einen Zusammenhang mit der literarischen, philologischen und historischen Kritik, und dieses Ganze leitet zu Erklärung der singularen Erscheinungen über. Zwischen Auslegung und Erklärung ist nur gradweiser Unterschied, keine feste Grenze. (...) Da, wo bewusst und methodisch die allgemeinen Einsichten angewandt werden, erhält der Ausdruck Erklären für die Art der Erkenntnis des Singularen seinen Ort. Er ist aber nur berechtigt, sofern wie uns bewusst halten, dass von einer vollen Auflösung des Singularen in das Allgemeine nicht die Rede sein kann. (75).

Efter Dilthey således havde opblødt modsætningen mellem 'forståelse' og 'forklaring', fik hermeneutikken en mere central placering i hans historieteori. Men selv herefter er det ikke rimeligt at tale om "die Grundlegung der Historik in einer Psychologie des Verstehens", således som Gadamer gør (76). Dels tager denne tese ikke hensyn til den afgørende rolle, som Dilthey tillagde sagforståelsen i fortolkningen. Dels tager den ikke højde for, at erkendelsen af historiske sammenhænge ifølge Dilthey fordrede inddragelsen af de systematiske 'Geisteswissenschaften'. "Nur auf der Grundlage der analytischen Wissenschaften von den einzelnen Zweckzusammenhänge [- fremhævede han -] vollzieht sich die allmähliche Einsicht in den Zusammenhang der Geschichte" (77). Gadamers tese er sidst, men ikke mindst uholdbar, fordi Dilthey helt eksplicit havde afvist, at "die historische Darstellung des einmal Geschehenen (...) eine Kopie überlieferter Geschehnisse sein kann oder sein will" (78). For ham var den historiske erkendelse tvært-

imod kendetegnet ved at være "eine in den Bedingungen des Erkennens gegründete, neue geistige Schöpfung" (79). Efter min mening viser udsagn som dette ikke blot, hvor problematisk det er at betragte Dilthey som en fremtrædende repræsentant for en rekonstruktionshermeneutik. Det viser tillige, at heller ikke i sin alderdom opfattede Dilthey "die geschichtliche Welt wie einen zu entziffernden Text" (80).

Jeg har i det foregående søgt at efterspore den virkningshistorie, som Schleiermachers og Diltheys hermeneutik har haft i en dansk sammenhæng. Undersøgelsen har vist, at en dansk reception først blev et udbredt fænomen fra en gang i 1960'erne, og at det var Gadammers tolkninger af Schleiermacher og Dilthey, der primært kom til at dominere denne reception. Men den hermeneutiske tænkning i det 19. årh. er mere differentieret og kompleks, end man får indtryk af ved læsningen af Gadammers skitser af dens historie. Gennem at analysere forholdet mellem hermeneutik og historik hos Schleiermacher og Dilthey har jeg søgt at vise, at Gadammers forsøg på at skabe en indre sammenhæng i denne historie ved hjælp af begrebet 'historismen', ikke kan siges at være bæredygtigt.

Jeg har også ønsket at tage afstand fra Gadammers brug af distinktionen mellem traditionel og filosofisk hermeneutik. Denne distinktion bruges nemlig til at markere, at vi i dag ikke kan lære noget af den traditionelle metodeorienterede hermeneutik, dvs. at Schleiermacher og Dilthey egentlig blot bør betragtes som overståede kapitler i hermeneutikkens historie. Jeg ønsker ikke hermed at betvivle, at det hører til Gadammers store fortjenester, at han utrætteligt har påpeget, at humanvidenskaberne er nødt til at bryde med objektivismen og i stedet begynde at medreflektere deres egen historicitet. Men i dette opgør med en metodefikseret objektivisme er Gadamer efter min mening gået for langt, idet han i hvert fald til tider synes at være landet i en skepticisme. Det vil sige,

at spørgsmålet om en fortolkning er mere sand end en anden nærmest bliver betragtet som et irrelevant eller illegitimt spørgsmål (81). Modsat Gadamer betragter jeg dette spørgsmål som yderst legitimt og påtrængende for humanvidenskaberne. Hvis de vil gøre krav på at være videnskaber, kan de ikke stille sig tilfreds med et rent fortolkningsanarki. Men spørgsmålet om en fortolknings sandhed kan ikke håndteres uden udarbejdelsen af metodiske direktiver og kriterier for en fortolkningspraksis. Følgelig, hvis sandhed og metode ikke gøres til modsætninger, har Schleiermacher og Dilthey større aktualitet for nutidens diskussioner end man får indtryk af ved læsningen af Gadamers skrifter.

NOTER

1. I forsøget på at få et overblik over den virkningshistorie, som Schleiermachers hermeneutik har haft i Danmark, har mange kolleger velstillet deres viden til min rådighed: Ivan Bosserup, Bent Egå Kristensen, Svend Ellehøj, Leif Grane, Kai Hørby, Povl Johs. Jensen, Jens Erik Skydsgaard og Svend Erik Stybe.
2. Om Clausens forhold til Schleiermacher se J. Larsen, H.N. Clausen. Hans Liv og Gerning, København, 1945.
3. H.N. Claüsen, Hermeneutik des Neuen Testaments, Leipzig, 1841.
4. H.N. Clausen, Det Nye Testaments Hemenuetik, København, 1840, s. 364 (tyske udg., s. 315).
5. Ibid., s. 363 og s. iii, (tyske udg., s. 315 og s. iv).
6. Ibid., s. 364, (tyske udg., s. 315).
7. Ibid., ss. iii-vi, 32-77, 364-87, (tyske udg., ss. iii-x, 29-69, 315-35).
8. Madvigs forelæsninger er blevet indgående analyseret af Povl Johs. Jensen i: 'Madvig som filolog', Johan Nicolai Madvig. Et Mindeskrift, bd. 2, København, 1963, ss. 1-209.
9. C. Paludan-Müller, Om Harald Blaatands Lovgivning. En hermeneutisk Undersøgelse, Odensen, 1832 og Undersøgelse om Machiavelli som Skribent, især med Hensyn til Bogen om Fyrsten. Et Forsøg i den høiere Kritik, Odense, 1839. Hans forelæsningsmanuskript er - i modsætning til Madvigs - bevaret og er for tiden ved at blive udgivet af Bent Egå Kristensen.
10. H. Høffding, Den nyere Filosofis Historie, 2 bd., København, 1894-95 og Religionsfilosofi, København, 1901.
11. A. Friis (red.), Det nittende Aarhundrede skildret af Nordiske Videnskabsmænd, 30 bind, København, 1918-28.

12. K. Erslev, Historisk Teknik, København, 1911 og Historieskrivning. Grundlinier til nogle Kapitler af Historiens Theori, København, 1911.
13. J. Steenstrup, Historieskrivningen. Dens Udvikling gennem Tiderne, dens Væsen og Formaal, København, 1915.
14. J.L. Heiberg, Allegorisk Fortolkning, (=Studier fra Sprog- og Oldtidsforskning Nr. 122), København, 1921.
15. F. Torm, Nytestamentlig Hermenevtik, København, 1928. For en redegørelse for Torms indsats på dette felt se N. Hyldahl, 'Træk af den nytestamentlige eksegeses historie i Danmark i det 20. århundrede', Kirkehistoriske Samlinger, 1979, ss. 127-50.
16. Det teologiske Studenterråd ved Aarhus Universitet, Hermeneutik, Århus, u.å. (Det indeholder bidrag af R. Prenter, W. Harnisch, O. Jensen, P. Widmann, P.H. Jørgensen, J. Kjeldsen og J.K. Bukdahl).
17. 'En filosofisk hermeneutik', 'Humanistisk videnskabsteori i en tværfaglig tid' og 'Hermeneutisk rationalitet' er genoptrykt i J.K. Bukdahl, Kritiske tolkninger, København, 1980 og 'Hermeneutiske landvindinger', er genoptrykt i samme, Frihed og frigørelse, u.s., 1980.
18. P. Kemp, Sprogets dimensioner, København, 1972.
19. H.C. Wind, Filosofisk hermeneutik, København, 1977.
20. S.E. Stybe (red.), Vor Tids Filosofi, København, 1961.
21. P. Lübcke (red.), Vor tids filosofi, 3 bind, København, 1982-83.
22. H.P. Clausen, Hvad er historie?, København, 1963, J. Døør, Historiefilosofi, København, 1973, J.B. Adolphsen & S. Busck, Kompendium i fagrelevant filosofi for historikere, Århus, 1974; K. Thorborg, Arbejdspapirer til historisk metodelære, 2 bind, København, 1975-76; I.Thiersen, Introduktion til historieteori, Grenå, 1976.

23. K. Friis Johansen, 'Reflexioner over hermeneutik og klassisk filosofi', Vox populi, 1977, ss. 16-32.
24. H.-G. Gadamer, 'Hermeneutik' i: J. Ritter (red.), Historisches Wörterbuch der Philosophie, bd. 3, Basel, 1974, ss. 1061-73 og H.-G. Gadamer & G. Boehm (red.), Seminar: Philosophische Hermeneutik, Frankfurt/M., 1976.
25. H.-G. Gadamer, Wahrheit und Methode, (3. udg.), Tübingen, 1972, s. 162 og 172.
26. Ibid., ss. 172-85.
27. Ibid., ss. 184-228.
28. Ibid. s. 246f.
29. P. Szondi, Einführung in die literarische Hermeneutik, Frankfurt/M., 1975, s. 135. Se også 'Schleiermachers Hermeneutik heute', i samme Schriften, Bd. 2, Frankfurt/M., 1978, ss. 106-30.
30. Ibid., s. 168.
31. R. Wiehl, 'Schleiermachers Hermeneutik - Ihre Bedeutung für die Philologie in Theorie und Praxis' i: H. Flashar, K. Gründer, A. Horstmann (red.), Philologie und Hermeneutik im 19. Jahrhundert, Göttingen, 1979, ss. 32-67. Det bør bemærkes, at Gadamer i anden sammenhæng har vedgået den manglende hensyntagen til dialektikken, se 'Nachwort' i: H.G. Gadamer & J. Habermas, Das Erbe Hegels, Frankfurt/M., 1979, s. 84.
32. M. Frank, 'Einleitung' i: F.D.E. Schleiermacher, Hermeneutik und Kritik, Frankfurt/M., 1977. s. 60. Frank har givet en nærmere begrundelse for denne kritik af Gadamer i hans bog Das individuelle Allgemeine, Frankfurt/M., 1977.
33. T.H. Jørgensen, Das religionsphilosophische Offenbarungsverständnis des späteren Schleiermachers, (=Beiträge zur historischen Theologie bd. 53), Tübingen, 1977, s. 177f. B. Hahn har videreført diskussionen af dette spørgsmål i: 'Schleiermachers æstetik og hermeneutik', Dansk teologisk tidsskrift, bd. 41, 1977, ss. 11-22.

34. H. Birus, 'Einleitung' i: H. Birus (red.), Hermeneutische Positionen, Göttingen, 1982, s. 12. Se også hans to afhandlinger: 'Zwischen den Zeiten. Friedrich Schleiermacher als Klassiker der neuzeitlichen Hermeneutik' i samme værk og 'Hermeneutische Wende? Anmerkungen zur Schleiermacher-Interpretation', Euphorion, bd. 74, 1980, ss. 213-22.
35. Gadamer, Wahrheit und Methode, ss. 205-22.
36. M. Riedel, 'Einleitung' i: W. Dilthey, Der Aufbau der geschichtlichen Welt in den Geisteswissenschaften, Frankfurt/M., 1970.
37. F. Rodi, 'Diesseits der Pragmatik. Gedanken zur einer Funktionsbestimmung der hermeneutischen Wissenschaften', Zeitschrift für allgemeine Wissenschaftstheorie, bd. 10, 1979, ss. 288-315 og 'Dilthey, Gadamer and traditional Hermeneutics', Reports on Philosophy, bd. 7, 1983, ss. 3-12. Se også udgiverens indledning til F. Rodi & H.-U. Lessing (red.), Materialen zur Philosophie Wilhelm Diltheys, Frankfurt/M., 1984.
38. Af pladshensyn afstår jeg fra at gå ind på det generelle problem, om Gadamers definition af historismen kan siges at være rimelig i lyset af nyere forskning.
39. Gadamer, Wahrheit und Methode, s. 186.
40. Ibid., ss. 165-66, og 204-5.
41. Ibid., s. 166.
42. Ibid., s. 179.
43. Ibid., s. 184.
44. 'Allgemeine Einleitung' (1828), F.D.E. Schleiermacher, Hermeneutik und Kritik, M. Frank. (red.), Frankfurt/M., 1977, s. 71.
45. Schleiermacher, 'Über Begriff und Einteilung der philologischen Kritik' (1830), Hermeneutik und Kritik, s. 351.
46. Schleiermacher, 'Kritik. Allgemeine Einleitung' (1832), Hermeneutik und Kritik, s. 243.
47. Ibid., ss. 243-5.

48. Schleiermacher, 'Über Begriff und Einteilung der philologischen Kritik' (1830), Hermeneutik und Kritik, s. 354.
49. Schleiermacher, 'Kritik. Allgemeine Einleitung' (1832), Hermeneutik und Kritik, s. 250.
50. Ibid., ss. 246-47.
51. Ibid., s. 250.
52. G. Pflug, 'Hermeneutik und Kritik. August Boeckh in der Tradition des Begriffspaars', Archiv für Begriffsgeschichte, bd. 19, 1975, ss. 138-96.
53. Se f.eks. "... jede Schrift verhält sich zu dem Gesamtleben, wovon sie ein Theil ist, wie ein einzelner Satz zu der ganzen Rede oder Schrift", F.D.E. Schleiermacher, 'Kurze Darstellung des theologischen Studiums', (1811/1830), i: Sämtliche Werke, 1. Abteilung, Bd. 1, Berlin, 1835, s. 59.
54. Schleiermacher, 'Hermeneutik. Zweiter Teil: Die psychologische Auslegung' (1832), Hermeneutik und Kritik, ss. 178-85.
55. Schleiermacher, 'Über den Begriff der Hermeneutik' (1830), Hermeneutik und Kritik, ss. 320-23.
56. I denne tolkning af Schleiermachers historieforståelse har jeg støttet mig til N. Altenhofer, 'Geselliges Betragen - Kunst - Auslegung. Anmerkungen zu Peter Szondis Schleiermacher-Interpretation und zur Frage einer materialen Hermeneutik', i: U. Nassen (red.), Studien zur Entwicklung einer materialen Hermeneutik, München, 1979, ss. 165-211.
57. Gadamer, Wahrheit und Methode, ss. 210-11 og 218-19.
58. Ibid., s. 218.
59. Ibid., s. 218.
60. Ibid., s. 227.
61. Ibid., ss. 218 og 228.
62. W. Dilthey, 'Einleitung in die Geisteswissenschaften' (1883), Gesammelte Schriften, bd. 1, Leipzig, 1922, s. 224.

63. Ibid., s. 127.
64. Dilthey, 'Friedrich Christoph Schlosser' (1862), Gesammelte Schriften, bd. 11, ss. 163-64 og 'Einleitung in die Geisteswissenschaften', Gesammelte Schriften, bd. 1, ss. 90-95.
65. Jeg har analyseret Dilthey's brug af distinktionen mellem 'historieskrivning' og 'historievidenskab' og hans program for en forklarende historievidenskab i B.E. Jensen, 'The Role of Intellectual History in Dilthey's Kritik der historischen Vernunft', Dilthey-Jahrbuch für Philosophie und Geschichte der Geisteswissenschaften, bd. 2, 1984, ss. 65-91.
66. Dilthey, 'Einleitung in die Geisteswissenschaften' (1883), Gesammelte Schriften, bd. 1, ss. 95-98.
67. Dilthey, 'Universalgeschichte und Pädagogik' (ca. 1889), Gesammelte Schriften, bd. 19, ss. 291-95.
68. Dilthey, 'Über die Möglichkeit einer allgemeinen pädagogischen Wissenschaft' (1887), Gesammelte Schriften, bd. 6, ss. 61-62 og 188-90.
69. Dilthey, 'Die Erkenntnis des universalhistorischen Zusammenhangs' (ca. 1910), Gesammelte Schriften, bd. 7, ss. 252-91.
70. For en nærmere begrundelse af denne opfattelse se den i note 65 nævnte afhandling.
71. Dilthey, 'Basler Logik §21' (1867-68), Akademie der Wissenschaften der DDR, W. Dilthey Nachlass C97.
73. Dilthey, 'Aufbau der geschichtlichen Welt in den Geisteswissenschaften' (1910), Gesammelte Schriften, bd. 7, s. 141ff.
74. Dilthey, 'Die Methoden der Geisteswissenschaften (1880'erne (?))', Gesammelte Schriften, bd. 19, ss. 276-78.
75. Dilthey, 'Die Entstehung der Hermeneutik. Zusätze' (ca. 1900), Gesammelte Schriften, bd. 5, ss. 336-37.

- 76. Gadamer, Wahrheit und Methode, s. 218.
- 77. Dilthey, 'Die Abgrenzung der Geisteswissenschaften' (1906), Gesammelte Schriften, bd. 7, ss. 307-8.
- 78. Ibid., s. 307.
- 79. Ibid., s. 307.
- 80. Gadamer, Wahrheit und Methode, s. 228.
- 81. For en diskussion af Gadamers skepticisme se U. Nassen, 'Statt einer Einleitung. Notizen zur philologischen Hermeneutik' i: U. Nassen (red.), Texthermeneutik. Aktualität, Geschichte, Kritik, München, 1979, ss. 9-22.

Foredrag holdt d. 19.11.84 ved symposiet:

Schleiermacher im besonderen Hinblick auf seine
Wirkungsgeschichte in Dänemark,

arrangeret af Deutsche Kulturinstitut i samarbejde
med Københavns Universitet.